

Duinen en duinontginning

A. J. Thurkow

Het kaartfragment toont een deel van Noord-Kennemerland en maakt duidelijk hoezeer in dit gebied de fysisch-geografische geleiding het patroon van grondgebruik en bewoning tot op de huidige dag heeft beïnvloed. Het landschapsbeeld wordt hier bepaald door de aanwezigheid van een tweetal noord-zuid lopende ruggen en een lager gelegen terrein daartussen. Het maximale hoogteverschil is bijna 2 meter. Deze ruggen zijn zogenaamde strandwallen, te weten die van Bakkum in het westen en die van Limmen in het oosten.

Strandwallen zijn langgerekte zandlichamen, die tussen 5000 en 3500 jaar geleden door de zee aan een telkens naar het westen opschuivende kust zijn opgeworpen. Op deze zandruggen zijn al spoedig lage duintjes opgestoven

tot maximaal 10 meter hoogte. De verstuiwingen en de duinvorming zijn doorgegaan tot in de Romeinse tijd. Nadien zijn deze zogeheten oude duinen bebost geraakt met beuken, eiken en elzen. De tussen de strandwallen gelegen vlaktes zijn bij diverse inbraken van de zee opgevuld met zand en klei, terwijl zich in rustige tijden ook hier en daar veenvorming voordeed. Omstreeks 1000 na Chr. werd tenslotte nog een in dikte variërende laag zeer zware klei afgezet, die de naam pikklei draagt. Deze pikklei is in de late middeleeuwen weer gedeeltelijk weggerodeerd. Plaatselijk vindt men dan ook grote schollen van deze klei op een zandondergrond. Als gevolg van deze ontwikkelingen ontstond een enigszins onregelmatige oppervlakte met kronkelende geulresten.

De oude duinruggen zijn al in de prehistorie af en toe bewoond geweest, maar van continue

Duinen en duinontginning (esnederzetting in duinlandschap), met meervoudige parcelering en geconcentreerde bebouwing.

bewoning is eerst vanaf de vroege middeleeuwen (7e eeuw na Chr.) sprake. Bij het ontginningsproces werden de oude duinen ontbost en vergraven. Er werden akkers aangelegd, die bekend stonden onder de naam geesten. Deze ontbossing heeft in samenhang met een opdringende zee geleid tot grote verstuiwingen, vooral na de 11e eeuw. Dit resulteerde in de vorming van de jonge hoge duinen, zoals die er thans nog liggen. De meest westelijk gelegen oude duinruggen werden door de gecombineerde werking van wind en golven afgebroken. Meer landinwaarts gelegen strandwallen werden geheel of ten dele met jong duinzand overstoven. Dit was het geval met de strandwal van Bakkum; ter hoogte van "Doornduyn" is dit verschijnsel duidelijk op de kaart waar te nemen. Alleen de meest oostelijk gelegen strandwallen bleven geheel van het stuifgeweld gevrijwaard.

De percelering van het gebied wordt getypeerd als meervoudig. Het akkerland op de bredere oude duinruggen, zoals die van Limmen, werd ingedeeld in blokken, welke werden opgesplitst in stroken. Zo ontstond een verkavelingspatroon overeenkomstig de escomplexen op de zandgronden in Oost-Nederland. Men moet zich echter niet voorstellen dat deze middeleeuwse verkaveling ongestoord bewaard is gebleven. De hierboven vermelde verstuiwingen, maar ook de ontwikkelingen in het grondgebruik, welke soms gepaard gingen met afzandingen, hebben tot veel veranderingen geleid. Een strookvormige verkaveling is hier nog steeds gebruikelijk, zoals de kaart ook aangeeft.

Het tussen de strandwallen van Limmen en Bakkum gelegen lage gebied is vanuit deze ruggen ontgonnen. Soms werden voor de begrenzing van de percelen sloten gegraven. Men kan ook nog waarnemen hoe ten noorden van de Zanddijk de sloten loodrecht vanuit de strandwallen gegraven elkaar halverwege onder een hoek hebben ontmoet. Uit de knik in de Zanddijk, die dit patroon volgt, zou kunnen

worden afgeleid dat deze dijk jonger is dan de verkaveling. Maar ook werden hier en daar bestaande geultjes als perceelsgrenzen benut. Veel percelen zijn daardoor onregelmatig van vorm, vooral ten zuiden van de Zanddijk.

De akkers werden, zoals reeds vermeld, op de strandwallen aangelegd. Anders dan in Oost-Nederland zijn deze akkers weinig opgehoogd. De bodem heeft een lager humusgehalte en is lichter van kleur dan op de essen. Een oorzaak hiervan kan zijn dat het de bewoners langs de duinrand eigenlijk niet toegestaan was om in de duinen strooisel, ruigte of plaggen te halen. De duinen behoorden aan de grafelijkheid en dienden voor de teelt van konijnen. Zo zal men voor de bemesting van het bouwland in hoofdzaak de mest van schapen en runderen hebben moeten gebruiken. Het gebied in de lage vlakte werd dan ook vooral bestemd als hooiland — naast weiland — en leverde voedsel voor het vee op. Op de akkers zal men rogge hebben verbouwd. Eind 18e eeuw was er echter al veel verscheidenheid van gewassen: gerst, haver, rogge, vlas, hennep, rapen en aardappelen. In de 19e eeuw werden de strandwalgronden steeds meer in gebruik genomen voor tuinbouw, in het bijzonder bollenteelt. Dit is, voorzover de gronden niet bebouwd zijn, nog steeds het geval. Het land in het lage gebied wordt overwegend nog steeds als grasland benut.

Het oorspronkelijke bewoningspatroon is nog herkenbaar. De boerderijen lagen in buurtschapjes zoals Bakkum en Noord-Bakkum, geconcentreerd of meer verspreid langs de rand van de hogere en lagere gronden tussen akkerland en groengronden in. De kerk van Limmen, die reeds in een oorkonde uit 800 wordt genoemd, staat juist op de zuidpunt van de strandwal op de grens van hoog en laag in een kerkbuurtje. De lage vlakte was onbewoond en is dit tot nu toe gebleven.

In de tweede helft van de 11e eeuw is men in dit gebied de geesten tegen opdringend zee-water gaan beschermen met lage ringdijkjes. Bij Bakkum zijn resten daarvan traceerbaar.

De Zanddijk wordt verondersteld een honderd jaar later te zijn opgeworpen, maar zou geen waterstaatkundige functie hebben gehad. Het zou hier gaan om een verhoogd voetpad tussen de strandwallen van Bakkum en Limmen op de plaats waar deze elkaar het dichtst naderen, ten behoeve van de monniken van de abdij van

Egmond.

De Kapel tenslotte, gelegen aan de rand van de strandwal van Limmen-Heiloo, was al in de middeleeuwen een Mariabedevaartplaats en is dat tot op heden gebleven. Dit ondanks krachtige pogingen van de overheid in de 17e en 18e eeuw hieraan een eind te maken.

Het buurtje Westerszij bij Limmen, gelegen op de rand van de geest. Links de open strandvlakte (foto Albert Thurkow).